Discursul puterii în Transilvania Evului Mediu timpuriu (secolele XI-XIII)

Simina TERIAN

Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu, Centrul de Cercetări Filologice și Interculturale
Lucian Blaga University of Sibiu, Center for Philological and Intercultural Research
Personal e-mail: s.terian@yahoo.com

The Discourse of Power in the Early Middle Ages Transylvania (11th – 13th Centuries)

This study performs an analysis of the discourse of power in the Early Middle Ages Transylvania (11th – 13th centuries). The conclusions of our research highlight that the discourse of power in the space and era, subject to investigation, is not a homogeneous one, but it undergoes a major paradigm shift at the middle of the 13th century, caused by the fluctuant relations between the king of Hungary, the nobles and the Pope, as well as by the Mongol invasions. The new discourse of power explores various self-legitimizing strategies, against the background of an accelerated process of separation and emancipation of the state power against the religious power. It also reveals that, paradoxically, the progressive incorporation of Transylvania into the Hungarian Kingdom and into the Catholic world during the 11th – 13th centuries has not led to an increase of central authority in this area, but rather to the strengthening and multiplication of local ("peripheral") nuclei of power.

Keywords: discourse, power, Early Middle Ages, Transylvania, center vs. periphery.

1. Preliminarii

Studiul de față reprezintă o analiză a discursului puterii în Transilvania Evului Mediu timpuriu (secolele XI-XIII). Date fiind atât unghiul de abordare, cât și specificitatea obiectului său, ambele dimensiuni necesită o serie de precizări preliminare. În primul rând, investigarea *discursului* puterii (sau, mai exact, a legitimării puterii prin discurs) constituie o cercetare de pionierat în raport cu spațiul cultural-istoric menționat, unde studiile anterioare au focalizat mai ales modul de *exercitare* a puterii și doar accidental modul de *legitimarei* a ei. O explicație plauzibilă cu privire la această rezervă a oferit Ioan-Aurel Pop, care atrăgea atenția asupra faptului că, în ceea ce privește istoria Transilvaniei de până în secolul al XIV-lea, documentele păstrate se definesc printr-o dublă limitare: atât politico-demografică, cât și geografică. Pe de o parte, istoricul clujean avertiza că „lumea medievală nu se caracteriza prin noțiunile de drepturi, democrație sau egalitate, ci prin cele de privilegii, ierarhie și supunere. Documentul în acele vremuri era instrumentul prin care vorbeau categoriile privilegiate între ele: proprietari individuali, instituții laice și bisericești, grupuri alogene, aduse și așezate în condiții avantajoase în țară. Masa țărănească, adică majoritatea covârșitoare a populației, nu vorbea prin documente (decât accidental), pentru simplul motiv că era obiect, și nu subiect istoric; cu alte cuvinte, nu era factor politic."[1] Pe de altă parte, documentele conțin o serie de ambiguități inerente. De exemplu, în cele mai multe cazuri, data atestării anumitor sate transilvănene nu coincide cu data întemeierii lor, iar documentul nu face decât să introducă în asemenea situații „o ordine juridică nouă (situație de drept) peste o realitate veche (situație de fapt)"[2]. Prin urmare, conchide Ioan-Aurel Pop, „încercarea de a deduce numărul populației, ponderea unei etnii sau a unei confesiuni, gradul de extensiune a unei realități, aria de acțiune a unei instituții etc. exclusiv prin analiza statistică a documentelor este nerelevantă și poate

conduce la rezultate false”[3].

Subscriind în totalitate la observațiile istoricului clujean, considerăm, totuși, că există anumite situații în istoria Transilvaniei din secolele XI-XIV în care, cu toate precauțiile de rigoare, recursul la documente se dovedește a fi nu doar util, ci chiar necesar. După cum afirma Reinhart Koselleck, „nicio realitate nu poate fi redusă la denumirea și interpretarea ei pur lingvistică, dar, fără aceste contribuții ale limbii, nu există – cel puțin pentru oameni – nicio realitate”[4]. Desigur, ar fi imprudent să deducem din simpla analiză a statistică a documentelor concluzii de ordin economic sau demografic. Însă există numeroase fenomene istorice ale căror natură și funcționare ni se revelează îndosebi (dacă nu chiar exclusiv) în și prin discurs. În această categorie se încadrează și analiza relației dintre *putere* și *discurs* – și, mai ales, a *discursului puterii*, care pornește de la premisa că „modurile în care gândim și vorbim despre un subiect influențează și reflectă modurile în care gândim în raport cu acel subiect”[5]. În plus, așa cum observa Teun A. van Dijk, una dintre modalitățile predilecte de exercitare a controlului social a constituit-o, indiferent de timp și spațiu, „controlul discursului și al producției înseși a discursului”[6].

Prin urmare, nicio analiză a relațiilor de putere dintr-o anumită societate nu poate face abstracție de modul de articulare a discursului puterii, care se impune în atenția istoricilor ca un subiect privilegiat din cel puțin trei motive. Mai întâi, pentru că, exceptând cazurile în care acționează forța brută (foarte rare, de altfel, întrucât chiar și exercitarea acesteia este însoțită, în general, de un discurs justificator[7]), *puterea se exercită mai ales prin discurs*. Papii, regii maghiar, episcopii și voievozii Transilvaniei recurg la acțiuni militare doar în ultimă instanță, atunci când discursul lor este ignorat; în rest, ei ordonă, avertizează, donează, dispun și legiferează. În al doilea rând, după cum observa chiar Ioan-Aurel Pop, *discursul public* este el însuși *un act de putere*. Doar înalții demnitari laici și ecleziastici au dreptul să le vorbească celor mulți. Și, de cele mai multe ori, să vorbească prin acte pur și simplu. E drept, există și documente privind istoria Transilvaniei din Evul Mediu timpuriu în care o instanță inferioară i se adresează uneia superioare. Însă aceasta se întâmplă doar în cazurile în care prima se consideră îndreptățită în demersul ei de către o a treia instanță, situată pe un rang și mai înalt decât aceea imediat superioară ei. Și, oricum, discursurile de acest tip sunt direcționate către un singur destinatar, nu către mai mulți. Iar, din punct de vedere numeric, ele sunt încă destul de rare, pentru că, în general, cei care nu dețin o putere (cvasi-)absolută nu *vorbesc*, ci *fac* ceea ce li se spune. În al treilea rând, discursul nu este doar un *semn* al puterii, ci și *un loc de negociere* a ei. Atunci când sfera de influență a unei anumite autorități este vagă, fragilă sau chestionabilă, majoritatea diferendelor cu alte formă de autoritate se rezolvă prin discurs. Discursul este, așadar, nu un simplu vehicul al puterii, ci și un spațiu de întâlnire – adeseori, chiar de ciocnire – a diverselor puteri (rege și papă, rege și nobili, nobili și episcopi), care își dispută varii privilegii și prerogative. În toate aceste cazuri, „situația de drept” precedă și chiar determină „situația de fapt”, arătând astfel că documentele rămân instrumente indispensabile pentru înțelegerea dinamicii puterii în Transilvania Evului Mediu timpuriu.

Referitor la această ultimă sintagmă, reamintim faptul că ea a fost și este încă un subiect controversat, atât în istoriografia internațională, cât și în cea românească. Dacă, de exemplu, istoricii occidentali plasează, în general, începutul Evului Mediu într-o succesiune de evenimente din secolele IV-V (convertirea lui Constantin cel Mare la creștinism – 312; divizarea Imperiului Roman după moartea lui Theodosius I – 395; și, mai ales, prăbușirea Imperiului Roman de Apus – 476), s-a subliniat adeseori că teritoriul actual al României a avut un alt ritm de dezvoltare decât lumea occidentală. Fără a urmări să tranșăm aici aceste dispute (care ies din cadrele lucrării de față), precizăm că, în cele ce urmează, vom adopta punctul de vedere al lui Ioan Marian Țiplic, potrivit căruia „evul mediu, ca perioadă caracterizată de existența unor elemente sociale, politice, militare și religioase ce au ca element comun sistemul vasalității, începe în Transilvania odată cu constituirea voievodatului și cu impunerea creștinismului, evenimente ce s-au desăvârșit în perioada 934-1018, și se sfârșește odată cu prăbușirea acestui sistem, adică în perioada de după 1526. Între aceste două limite avem de-a face cu delimitări la nivel de cronologie relativă ce țin cont de schimbările religioase și politice petrecute: impunerea creștinismului, schimbarea dinastică, creșterea rolului nobilimii.”[8] Din această perspectivă și în acord și cu periodizările curente ale istoriografiei maghiare[9], sintagma „Evul Mediu timpuriu” ar desemna, în ceea ce privește istoria Transilvaniei, perioada cuprinsă între secolele X-XIII (mai exact, până la sfârșitul dinastiei arpadiene). Dar, cum primul document păstrat care vizează istoria Transilvaniei datează abia din anul 1075, ne vom referi, în studiul nostru, doar la intervalul 1075-1301.

2. Situația generală a Transilvaniei în secolele XI-XIII

În jurul anului 1000, Transilvania era locuită de o populație majoritar romanică, ce vorbea o limbă romanică. Atât populația, cât și limba puteau fi deja desemnate drept „românești”, deoarece, deși formarea lor a fost situată de către diverse teorii în varii momente ale intervalului cuprins între secolele VI și X, „ceea ce se știe în mod sigur este că procesul de formare a limbii și a poporului român [...] era deja încheiat în secolul

al X-lea, când izvoarele scrise îl menționează ca pe un fapt ca atare, deja petrecut”[10]. De asemenea, populația era una majoritar creștină, chiar dacă anumite rituri funerare indicau o asimilare sincretică a a acestei religii, care era încă aici impregnată de elemente păgâne. Din punct de vedere socio-economic, populația romanică era organizată în obști teritoriale (cu caracter agrar-pastoral, dar și cu o pondere însemnată a meșteșugurilor), compuse din oameni liberi și având la bază proprietatea comună[11].

În acest context apar în Transilvania primele forme de organizare politico-statală, precum voievodatele lui Glad, Menumorout și Gelou, care opun la începutul secolului al X-lea rezistență cuceririi maghiare. De fapt, odată cu așezarea maghiarilor în Panonia (895/896) și, mai ales, cu creștinarea lor și încoronarea lui Ștefan I ca rege (1000/1001), istoria Transilvaniei intră într-o nouă fază, determinată de expansiunea maghiară spre Est. Pentru Regatul Ungariei medievale, cucerirea Transilvaniei avea o importanță strategică deosebită, atât datorită resurselor naturale și demografice ale regiunii, cât și datorită poziției sale geopolitice, care o recomanda drept o foarte eficientă zonă-tampon împotriva celor două imperii din regiune (bizantin și bulgar), precum și împotriva populațiilor migratoare (pecenegi, uzi, cumani, ulterior mongoli). Drept urmare, în secolele X-XII maghiarii vor cuceri treptat acest teritoriu, atingând linia Carpaților în jurul anilor 1190-1200[12].

Cucerirea Transilvaniei de către maghiari a generat în zonă o serie de consecințe importante, de natură politico-administrativă, demografică, socială, economică și religioasă. Astfel, sub raport politico-administrativ, regii maghiari au păstrat vechea organizare voievodală, dar au încercat să o subordoneze autorității unui voievod unic („primul voievod propriu-zis”, numit de rege, apare menționat în 1199[13]), care guverna un teritoriu organizat în comitate și scaune. Din punct de vedere demografic, coroana maghiară a încurajat, în scopul apărării frontierelor, mutarea secuilor din sudul în estul Transilvaniei, precum și stabilirea în această provincie a sașilor (în secolele XII-XIII) și a Ordinului Teutonic (în Țara Bârsei, în perioada 1211-1225). Sub aspect social, intrarea Transilvaniei sub autoritatea regilor Ungariei a determinat dezvoltarea orașelor (în mare parte și datorită sașilor) și formarea unei noi clase nobiliare, în special de origine maghiară și în detrimentul cnezilor români. Acest ultim proces s-a desfășurat în paralel cu o serie de transformări economice, constând în introducerea în Transilvania a relațiilor feudale pe fundalul destrămării obștilor teritoriale românești[14]. Nu în ultimul rând, cucerirea regiunii de către coroana maghiară a condus și la o intensificare a propagandei Bisericii Catolice, care se va organiza aici sub formă de episcopate și care va urmări nu doar convertirea „păgânilor”, ci și a „schismaticilor” ortodocși.

Cu toate acestea, intrarea Transilvaniei sub dominația Regatului maghiar nu a fost un proces linear și nici unul omogen. Cel puțin până la începutul secolului al XIV-lea, Transilvania (*terra ultra silvam*, *Partes Transsylvana*) va continua să rămână o periferie a Regatului, care va beneficia de un grad variabil de autonomie. Pe de o parte, regiunea începuse să-și contureze deja un profil multietnic și multiconfesional; iar, pentru a o putea guverna, coroana maghiară a fost nevoită să adopte o serie de strategii complexe și să facă numeroase compromisuri cu elitele locale (fie ele săsești, secuiești, maghiare sau românești). Pe de altă parte, evoluțiile socio-politice din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, determinate de efectele invaziei mongole din 1241 asupra Regatului Ungariei, au condus la o criză a puterii monarhice maghiare și, pe fundalul afirmării regimului congregațional, la o creștere a autonomiei Transilvaniei[15]. În ansamblu, toate aceste condiții au angajat un joc de forțe a cărui complexitate ar fi greu de sesizat fără studierea semanticii discursului puterii, pe care ne propunem să o întreprindem în continuare.

3. Autoritate și putere în Transilvania Evului Mediu timpuriu

Dincolo de orice considerații metodologice sau empirice, o înțelegere corectă a discursului puterii în Transilvania medievală trebuie să țină cont de un principiu elementar: „În Evul Mediu, nu exista principiul separației puterilor în funcție de cei care conduc (conform legilor), cei care fac legile și cei care sancționează încălcările legilor (judecă), dar exista un principiu al separației și al uniunii, în același timp, în funcție de cei care luptă, cei care se roagă și cei care muncesc.”[16] Această separație între *bellatores*, *oratores* și *laboratores* (cum sunt numite cele trei categorii într-un poem al lui Adalbert de Laon devenit celebru tocmai din acest motiv) exista, desigur, și în Transilvania secolelor XI-XIII. Însă o analiză sumară a documentelor păstrate de atunci arată că discursul puterii (și discursul public în general) era doar apanajul primelor două clase: *bellatores* („cei care luptă”) și *oratores* („cei care se roagă”). Cu alte cuvinte, documentele epocii au fost emise doar de către regi, papi, episcopi și nobili. Mai mult, dintre *laboratores* („cei care muncesc”) le este barat accesul la discursul public nu doar țăranilor (fapt explicabil, de vreme ce ei nu știau carte), ci și meșteșugarilor. De exemplu, în ciuda faptului că specializarea meșteșugarilor în Transilvania este atestată încă din prima jumătate a secolului al XIII-lea, primele statute (e drept, menționate cu ocazia reînnoirii lor) ale breslelor sibiene care ni s-au păstrat datează abia din 1376[17]. Prin urmare, în Transilvania Evului Mediu timpuriu, discursul puterii se împarte doar între factorul statal și cel religios.

Referitor la această particularitate, o parte a medievisticii internaționale a încercat să aplice în analiza

epocii o serie de concepte împrumutate din teoriile politice contemporane. Astfel, James Muldoon considera că, în societatea medievală europeană, raportul dintre *auctoritas* (privită ca „autoritate morală") și *potestas* (văzută ca „forță fizică") ar fi echivalent raportului dintre teorie și practică sau – pornind de la o metaforă a papei Inocențiu al III-lea – între „minte" și „braț". Cu alte cuvinte, cele două concepte ar indica o corelație între biserică și stat în care absența unuia dintre termeni ar conduce în mod automat la invalidarea celuilalt: „*Auctoritas* fără *potestas* s-ar reduce la vorbe goale, în timp ce *potestas* fără *auctoritas* ar fi tiranie pură."[18] Însă, oricât de atrăgătoare ar fi această simetrie conform căreia „spiritul" ar aparține Bisericii, iar „corpul" statului, ea e contrazisă de o serie de probe empirice, care arată că raportul dintre cele două noțiuni este mult mai complicat – cel puțin în cazul Transilvaniei din secolele XI-XIII. În acest sens, e instructiv să parcurgem o rugăciune din „Registrul de la Oradea" (cca. 1208-1235). Aici, conceptul de „putere" e invocat de 6 ori în cele 18 rânduri ale textului, iar Dumnezeu apare ca un „judecător drept, puternic și răbdător", definit prin „dreptate și putere", care „întoarce [...] necredința celor nedrepți prin putere și binecuvântare", care pune în fierul încins „puterea bunătății și a dreptății", care le trezește supușilor săi „încredere în puterea" Sa și care – nu în ultimul rând – diminuează „puterea diavolului"[19]. Prin urmare, ca instanță atotputernică, divinitatea este sursa întregii Puteri, atât a celei morale, cât și a celei fizice, chiar dacă El poate acționa și prin intermediari precum regii sau papii. Nicăieri în această rugăciune – sau în altele din epocă – nu apare cuvântul „autoritate" și nicăieri nu ni se sugerează că „puterea" ar avea o natură exclusiv fizică (sau una exclusiv morală, presupunând că puterea fizică ar fi apanajul oamenilor).

Desigur, s-ar putea obiecta acestor afirmații că ele vizează discursul religios al epocii, nu și pe acela politic. Însă, în realitate, în Transilvania (și în toată Europa) primelor secole ale mileniului al doilea discursul politic nu este altceva decât o derivație a discursului religios. Acest lucru se verifică inclusiv printr-o analiză statistică a distribuției termenilor „putere" și „autoritate" în documentele privind istoria Transilvaniei de până în anul 1250: *putere* (și derivatele sale) apare aici de 254 de ori, în timp ce *autoritate* de doar 42 de ori, deși culegerea DIR C11/13-1, care stă la baza acestei statistici, cuprinde mai multe documente emise de către instanțele religioase decât de cele laice. Aceasta nu înseamnă, totuși, că puterea nediferențiată ar anula conceptul de „autoritate" (altfel, ultimul ar fi fost absent din documentele epocii). *Autoritatea* se referă, în continuare, la o legitimitate de ordin moral sau legal. Însă ea nu mai constituie un atribut exclusiv al instanțelor religioase, după cum nici *puterea* nu mai este un atribut exclusiv al regilor. Dacă, de exemplu, în prima jumătate a secolului al XIII-lea papii invocă din ce în ce mai des „puterea [noastră] apostolică", se constată că și regii maghiari apelează frecvent la „autoritatea [noastră] regală" (v. DIR C11/13-1: 2, 9, 222, 233, 240, 252, 333). O construcție hibridă semnifitativă din acest punct de vedere este „puterea autorității", pe care regele maghiar i-o recunoaște papei (DIR C11/13-1: 119), dar și-o atribuie și sieși (DIR C11/13-1: 179).

Astfel de transferuri semantice arată că, în Transilvania de până la începutul secolului al XIII-lea, concepția dominantă era aceea că, în cazurile în care era exercitată de către o persoană ce deținea un anumit statut, *puterea își conținea în sine propria autoritate*. Totuși, acutizarea diferendelelor dintre regi și papi, conflictele dintre regi și nobili și, mai ales, invazia mongolă din 1241 (ca expresie a unei puteri nelegitime, dar și de neoprit) au făcut ca în Regatul maghiar să se facă simțită necesitatea de a distinge puterea brută (sau „puterea" pur și simplu, fără determinanți) de puterea legitimă sau „dreaptă". Acest proces se observă, de exemplu, în registrele judecătoriei din Oradea din prima jumătate a secolului al XIII-lea, care conțin diverse plângeri împotriva unor nobili care „au luat cu puterea" (fără a se specifica natura acestei puteri) pământuri, bani, slugi, animale sau obiecte ale vecinilor. Din acest motiv, după cum arată un document din 1219 (DIR C11/13-1: 95), adjectivul *potens* devine uneori sinonim cu „abuziv" și e nevoie de un „temei" al „dreptății" pentru a preîntâmpina sau pedepsi asemenea acțiuni ilegitime.

Primatul legii (și, în general, al autorității) asupra puterii (fie ea de origine nobilă) va fi recunoscut oficial de către regele Andrei al II-lea în Bula de Aur din 1222 („Dacă cineva va fi osândit pe cale de judecată, nimeni dintre cei puternici nu-l va putea apăra." – cf. DIR C11/13-1:192), unde, de fapt, monarhul își limita prin lege *propria putere*. De asemenea, această prioritate va fi confirmată, la sfârșitul secolului, de către Andrei al III-lea, printr-un act din 1291 menit să cenzureze manifestările abuzive ale puterii: „dacă vreunii din supușii noștri și-au vândut moșiile lor cu silă sau de teamă sau chiar nevânzându-le au fost siliți să alcătuiască împotriva lor înșiși acte de vânzare pentru niște preaputernici (*praepotentibus*), dacă cumva o atare silnicie sau înfricoșare s-ar dovedi după lege și după socotință, asemenea acte să fie socotite zadarnice și fără putere." (DIR C13-2: 364) Însă nu doar instanțele statale, ci și acelea religioase încetează să mai vadă puterea drept o manifestare autosuficientă. O dovadă concludentă în acest sens este introducerea la scrisoarea din 1218 a Papei Honorius al III-lea către Ordinul Ospitalier, care contrastează vădit cu tonul categoric al predecesorului său, Inocențiu al III-lea: „Când ni se cere un lucru drept și cinstit, atât puterea dreptății, cât și rânduiala chibzuinții cer de la noi ca prin grija slujbei noastre acest lucru să fie dus până la cuvenita lui împlinire." (DIR C11/13-1: 167) Așadar, ca urmare a

diverselor crize care au afectat lumea catolică (și, în particular, regiunea Transilvaniei) în secolul al XIII-lea, atât discursul puterii ecleziastice, cât și acela al puterii statale se modifică substanțial, în sensul că ele încetează să se mai conceapă ca mecanisme autosuficiente și își caută noi forme de legitimare, bazate atât pe autoritatea (cvasi)universală a moralei creștine, cât și pe aceea contingentă a legilor lumești.

4. Puterea laică și puterea religioasă

Deși maniera de legitimare a puterii a cunoscut în Transilvania secolului al XIII-lea o evoluție relativ simetrică, afectând în egală măsură discursul laic și pe cel religios, ar fi eronat să deducem de aici că procesul respectiv a fost unul linear și lipsit de tensiuni între cele două centre de putere. Chiar dacă lupta pentru învestitură care a dominat lumea catolică în secolul al XII-lea nu a avut urmări imediate asupra Regatului Ungariei, invazia mongolă din 1241 a acutizat diferendele anterioare dintre rege și papă și a condus treptat la prevalența puterii monarhice asupra celei ecleziastice în cadrul statului maghiar. Totuși, până la mijlocul secolului al XIII-lea, regii maghiari au respectat convenințele epocii, recunoscând cel puțin sub aspect formal că sunt mandatați de către papi pentru a conduce destinele popoarelor din regat. Semnificativă în această privință este o scrisoare din 1233 a regelui Andrei al II-lea către episcopul de Praeneste: „Regele care șade în scaunul de judecată, după mărturia regelui Solomon, risipește tot răul cu privirea sa. Înțelegem pe acel rege de amintire preasfântă vrednică de păstrat, pe preafericitul Ștefan, întâiul rege al neamului Ungariei, și care nu a voit să se ridice, prin autoritate proprie, în tronul regatului, știind că scris este că nimeni nu-și arogă sieși demnitatea, ci numai acela care este chemat de Dumnezeu; el a primit diadema regală nu de la oricine, ci de la locțiitorul lui Isus Hristos, de la urmașul preafericitului Petru, prin inspirație dumnezeiască, hărăzită supremului pontifice; iar părinților săi le-a fost descoperit de Dumnezeu că lui i se cuvenea ca celui dintâi coroana și stăpânirea regală în neamul nostru. (DIR C11/13-1: 264)

Desigur, această învestitură nu excludea, în principiu, ca regele maghiar să-și guverneze statul așa cum credea el de cuviință și să aibă control absolut asupra propriilor teritorii. Însă, în realitate, autoritatea sa se oprea în fața puterii ecleziastice, inclusiv în fața reprezentanților săi de rang mai jos. De altfel, o lege emisă în 1222 de același Andrei al II-lea le garanta preoților o imunitate aproape totală în fața puterii laice: „Așadar, noi sfătuiți de aceste gânduri înțelepte, punând mai presus în întocmirile tuturor lucrurilor cinstea regală în cele lumești și pe cea preoțească în cele duhovnicești, dăm prin puterea noastră regală tuturor preoților, diaconilor, subdiaconilor, acoliților, ajutătorilor, oricăror <oameni> însemnați prin semnul preoțesc, ca fiind ai Domnului ce se află în țara noastră, această libertate atât de mare ca, dacă cineva dintre mireni ar îndrăzni să târască înaintea unui judecător lumesc pe vreunul dintre ei în pricini de proprietate sau de furt ori de pământuri, sau în orice alte pricini, acel mirean își va primejdui prin aceasta pricina sa, căci hotărâm și statornicim ca niciunul dintre clerici să nu fie înaintea unei fețe mirene, iar dacă este dat în judecată de un mirean, să nu fie silit a răspunde înaintea unor judecători mireni." (DIR C11/13-1: 193) Totuși, mai ales în zonele limitrofe ale regatului, precum Transilvania, unde autoritatea regală nu își consolidase încă organele executive, această imunitate a generat atât nemulțumirea nobilimii maghiare, cât și pe aceea a populației locale. Drept urmare, scandalizat de izbucnirile localnicilor care „nu fac nicio deosebire între ceea ce este sfințit și ceea ce este lumesc", Papa Honorius al III-lea îi scrie în 1224 regelui Andrei al II-lea pentru a pune capăt abuzurilor populației din Igriș (Egris) împotriva Ordinului Cisterician: „De aceea rugăm, sfătuim și îndemnăm cu luare aminte luminăția ta regală să ocrotești cu toată bunăvoința pe amintiții abate și convent, să-i aperi cu dreapta puterii tale de supărările celor răi, pentru ca să-ți dobândești din timp milostivirea dumnezeiască, iar noi să putem lăuda cu drept cuvânt bunătatea ta." (DIR C11/13-1: 203)

Conflictul mocnit dintre regalitatea maghiară și autoritatea pontificală va răbufni, însă, abia după invazia mongolă din 1241, când se estimează că Ungaria a pierdut aproximativ o cincime din populație[20]. Scandalizată și dezamăgită de faptul că un asemenea eveniment a fost posibil într-o țară catolică, monarhia maghiară va ajunge să pună treptat sub semnul îndoielii puterea *efectivă* a papilor și să se bazeze din ce în ce mai mult pe propriile lor forțe. De exemplu, în preambulul unui document din 1247, emis deci la scurt timp după invazia mongolă, regele Bela al IV-lea încetează să mai invoce ca temei al puterii proprii autoritatea papală sau chiar orice fel de factor de natură religioasă, rezumându-se la un calcul demografic sec: „Se cere înălțimei regale și se cade măririi atotstăpânitoare ca între celelalte <griji> să vegheze cu atât mai cu grijă la sporirea numărului supușilor, cu cât slava lor se înalță mai ales prin mulțimea poporului supus, când se știe îndeosebi că puterea, pacea și liniștea tuturor regilor și regatelor stau în tăria acestor <supuși>." (DIR C11/13-1: 329). Trei ani mai târziu, invocând efectele și riscurile invaziilor mongole, același rege nu va ezita să-l provoace și chiar să-l amenințe subtil pe Papa Inocențiu al IV-lea, cu scopul de a-l testa și, în ultimă instanță, de a-l determina să-și folosească puterea efectivă (dacă o avea cu adevărat) pentru a opri un nou dezastru mongol: „Și ne temem că dacă neamul acela va veni <asupra noastră>, ai noștri neputând sau chiar nevoind să țină piept cu armele furiei cruzimii tătare, împinși de frică, să nu se supună jugului acestora,

chiar fără voia noastră, așa cum au făcut ceilalți vecini ai lor susnumiți, dacă, prin înțeleaptă purtare de grijă a scaunului apostolic regatul nostru nu va fi apărat cu mai mare putere și grijă, ca să se liniștească popoarele care locuiesc în el." (DIR C11/13-1: 345) Cum ajutorul papal nu s-a materializat nici atunci, nici în alte împrejurări care au urmat, printr-un sprijin militar pentru curtea regală maghiară, nu e de mirare că, în 1270, fiul lui Bela, noul rege Ștefan al V-lea, încetează să mai invoce, pentru a-și proba legitimitatea divină, figura „locțiitorului lui Isus Hristos" și pretinde că puterea sa regală ar veni direct de la „pronia cerească", fără a mai avea nevoie de vreun intermediar: „De aceea le-a fost dată de pronia cerească regilor lumii sabia puterii, ca să pedepsească pe cei ce s-au făcut vinovați de fapte rele, iar acelora pe care neînduplecarea unei drepte cumpănirii i-a dovedit a fi vrednici de oblăduirea regească și pe care slujbele lor credincioase i-au făcut să fie văzuți cu ochi buni se cuvine să li se raspundă după meritele lor." (DIR C13-2: 133) Prin urmare, în Transilvania secolului al XIII-lea se constată o autonomizare progresivă a puterii laice în raport cu puterea religioase: fără a pune la îndoială caracterul absolut al puterii divine, instanțele statale încep să se legitimeze acum direct din sursa originară a puterii, fără a mai căuta medierea vreunei instanțe religioase.

5. Transferul puterii: centre și periferii

Chiar dacă descrierea anterioară ar putea lăsa impresia că discursul puterii din Transilvania secolelor XI-XIII se reducea la o dezbatere între papi și regii maghiari cu privire la împărțirea sferelor de influență, în realitate situația era mult mai complexă. Un factor definitoriu în această privință îl constituie acela că Transilvania nu era un stat aparte, pentru a cărui guvernare să fie suficient un transfer binar de putere (de la papă la rege), ci o periferie a unui regat, în care distribuția puterii se caracteriza nu doar prin numeroase alte transferuri (de la papă la episcopi, de la rege la nobilii locali ș.a.), ci și printr-o serie de interferențe, care puteau adeseori să distorsioneze sau chiar să inverseze raporturile de putere obișnuite. Acest fenomen se observă, de exemplu, cu ocazia unui intens schimb de scrisori între papii Grigore al IX-lea și Inocențiu al IV-lea, respectiv regii maghiari Andrei al II-lea și Bela al IV-lea, purtat în perioada 1232-1243 în jurul „uzurpatorului" Benedictus, care inițial, prin „putere lumească", a fost ales episcop de Oradea și a primit binecuvântarea arhiepiscopului local din Kalocsa, dar nu și a Papei (DIR C11/13-1: 259). Având, însă, o puternică susținere locală, precum și încrederea regelui, Benedictus nu doar că nu a fost demis, dar a reușit să obțină în cele din urmă chiar recomandarea papei pentru a ocupa scaunul de episcop de Győr, ceea ce arată dificultățile crescânde ale autorității centrale (atât religioase, cât și statale) de a controla în mod eficient noua periferie transilvană a Regatului Ungariei. Aceste dificultăți se vor accentua după invazia mongolă din 1241, când atât autoritatea papei, cât și a aceea regilor catolici din țările central- și est-europene vor fi profund afectate de haosul creat de invadatori.

Un atare proces se vede confirmat atât de date statistice, cât și prin analiza discursului epocii. Mai întâi, fragmentarea și multiplicarea nucleelor de putere din Transilvania se verifică printr-un simplu inventar terminologic, ce atestă ocurența sporită a cuvântului împuternicit de-a lungul secolelor XIII-XIV. Dacă, de exemplu, în documentele privind istoria Transilvaniei din perioada 1075-1250 conceptul apare doar de 31 de ori, în documentele perioadei 1321-1330 el apare de 86 de ori, deși cele două tomuri din care am extras aceste date (DIR C11/13-1 și DIR C14-2) cuprind aproximativ același volum de texte. Ele sugerează, în orice caz, un proces de disoluție evidentă a puterii centrale, care începe să fie exercitată prin (și concurată de) intermediari, chiar și în deceniul în care Carol Robert de Anjou începuse să restaureze și să reformeze puterea centrală. Totodată, această perspectivă de ansamblu e validată de o serie de acte oficiale din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. De exemplu, într-un document din 1253, Papa Inocențiu al IV-lea le acordă călugărilor dominicani care merg să propovăduiască în Estul Europei (inclusiv în Transilvania) anumite atribuții care, în mod obișnuit, ar fi fost doar apanajul episcopilor sau al prelaților de un rang și mai înalt (de a-i primi în rândurile lor pe schismatici, eretici și excomunicați, de a-i ierta pe ucigașii de preoți, de a binecuvânta și de a învesti noi preoți – cf. DIR C13-2: 12-13). O tendință similară se constată și în cadrul puterii laice din Regatul maghiar, unde cel mai concludent episod în această privință este conflictul dintre regele Bela al IV-lea și fiul său, viitorul Ștefan al V-lea (1260-1266). Nu întâmplător, dorind să intre cât mai devreme în posesia moștenirii sale, ultimul cere (și obține) titlul de „duce al Transilvaniei"[21], adică al unei regiuni cu un cert potențial de expansiune, care l-ar fi îndreptățit să-și asume chiar și titlul de *rex iunior* („tânăr rege") al Ungariei, încă înainte de moartea tatălui său.

Însă cel mai clar și mai complex exemplu discursiv al disoluției autorității centrale maghiare în a doua jumătate a secolului al XIII-lea îl constituie o scrisoare din 1253 a regelui Bela al IV-lea către Papa Inocențiu al IV-lea, având ca obiect de litigiu persoana aceluiași Benedictus de Oradea, care tocmai fusese ales în cea mai înaltă poziție ecleziastică din regat, aceea de arhiepiscop de Strigonium (Esztergom). La obiecțiile Papei, care considera că ar fi fost îndreptățit să aibă un cuvânt de spus în această privință, regele îi reamintește că alegerea lui Benedictus a fost, totuși, confirmată de cardinalul Ștefan de Praeneste (Palestrina) și elaborează

următorul răspuns: „întrucât canonicii din Strigoniu, în anumite zile, au purces din porunca voastră la ducerea la îndeplinire a alegerii sau a cererii și, așa cum se arată în porunca voastră, domnul cardinal Ș<tefan>, deși noi nu i-am cerut-o, a încuviințat în numele vostru alegerea, este limpede că acel pentru care s-a făcut cerere are un drept câștigat și că, prin urmare, [...] o faptă atât de legiuită nu se cădea și nu putea fi strămutată fără păgubirea și turburarea aceluia, ca și a acelora care au făcut cererea, căci, deși din plinătatea puterii voi toate le puteți, ni se pare că în această împrejurare ați renunțat totuși la puterea voastră, după cum și Dumnezeu însuși, al cărui împuternicit sunteți pe pământ, nu face totul prin puterea delegată sau condiționată, deși toate le poate prin puterea sa absolută" (DIR C13-2: 10). Ingeniozitatea răspunsului regelui constă în a-l pune pe Papă într-o situație din care acesta nu avea cum să câștige: căci, dacă Papa ar fi refuzat validarea arhiepiscopului potrivit rangului său de instanță superioară, el și-ar fi periclitat astfel propria poziție, care ar fi devenit, la rândul ei, contestabilă în numele instanței superioare pe care el pretindea că o reprezintă. Cu alte cuvinte, pentru a-și putea valida autoritatea supremă de interpret autorizat al voinței divine, Papa era obligat să-i recunoască, la rândul lui, cardinalului Ștefan autoritatea supremă de interpret al propriei voințe. Ceea ce face ca, de fapt, consolidarea autorității religioase papale și a autorității monarhice maghiare în Transilvania să nu ducă la creșterea puterii lor efective, ci, dimpotrivă, la consolidarea și la multiplicarea nucleelor de putere din cadrul periferiei înseși (în condițiile în care raportul dintre Benedictus și Papă se prezintă ca fiind unul analog relației dintre Ștefan al V-lea și Bela al IV-lea).

6. Concluzii

Pe baza analizei anterioare, se pot formula câteva concluzii referitoare la discursul puterii în Transilvania Evului Mediu timpuriu:

a) De-a lungul secolelor XI-XIII, discursul puterii este în Transilvania un apanaj al „celor care luptă" (*bellatores*) și al „celor care se roagă" (*oratores*). Dintre „cei care muncesc" (*laboratores*), nu au acces la discursul public (și cu atât mai puțin la discursul puterii), în epoca analizată, nici măcar meșteșugarii.

b) Discursul puterii în Transilvania nu este, în primele trei secole ale mileniului trecut, unul omogen, ci cunoaște, la mijlocul secolului al XIII-lea, o importantă schimbare de paradigmă, determinată de fluctuația raporturilor dintre rege, papă și nobili, precum și de invaziile mongolilor.

c) Dacă până în secolul al XIII-lea discursul puterii din Transilvania implica faptul că, grație statutului celui care vorbește, puterea conține *in se* și o anumită autoritate, începând din această epocă atât puterea religioasă, cât și aceea laică vor explora noi strategii de autolegitimare, în scopul de a apărea în percepția interlocutorilor ca puteri „drepte", diferite de și chiar opuse puterii „pur și simplu" (lipsită de determinări).

d) Odată cu mijlocul secolului al XIII-lea, în Transilvania se înregistrează un proces accelerat de separare și de emancipare a puterii statale în raport cu puterea religioasă.

e) În mod paradoxal, în secolele XI-XIII încorporarea progresivă a Transilvaniei în regatul maghiar și în lumea catolică nu a condus la o creștere a autorității centrale în zonă, ci la consolidarea și multiplicarea nucleelor puterii locale, „periferice".

*Cercetare finanțată prin proiectul **„MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală"**, cod contract: **POSDRU/159/1.5/S/137832**, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.*

Note:

1. Ioan-Aurel Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*. Ediția a II-a. Cluj-Napoca: Editura Tribuna, 2003, pp. 214-215.
2. *Idem*, p. 216.
3. *Ibidem*.
4. Reinhard Koselleck, *Conceptele și istoriile lor. Semantica și pragmatica limbajului social-politic*, cu două contribuții ale lui Ulrike Spree și Willibald Steinmetz, traducere din limba germană de Gabriel H. Decuble și Mari Oruz, Editura Art, București, 2009, p. 57.
5. Michael Karlberg, „The Power of Discourse and the Discourse of Power: Peace as Discourse Intervention", în *International Journal of Peace Studies*, 10:1, 2005, p. 1.
6. Teun A. van Dijk, *Discourse and Power*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, p. 31.
7. Chiar și invazia mongolă din 1241-1243 este însoțită de un discurs justificator, chiar dacă unul limitat: „Textele adresate de primii hani conducătorilor străini nu erau decât porunci de supunere, derivate din afirmarea, explicită sau implicită, a supremației absolute a Imperiului mongol asupra tuturor popoarelor și a îndatoririi, nu mai puțin absolute a acestora, de a o recunoaște și de a i se supune." (Cf. Șerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată și Imperiul Mongol*, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 91)
8. Ioan Marian Țiplic, *Fortificațiile medievale timpurii din Transilvania (sec. X-XII)*, Institutul European, Iași, 2007, p. 37.
9. *Idem*, pp. 32-33.
10. Thomas Nägler, „Transilvania între 900 și 1300", în Ioan-

Aurel Pop, Thomas Nägler (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. I (*Până la 1541*), Institutul Cultural Român, Cluj-Napoca, 2003, p. 200.
11. *Idem*, p. 202.
12. Ioan-Aurel Pop, *„Din mâinile valahilor schismatici...". Românii și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII-XIV)*, Editura Litera, București, 2011, p. 4.
13. Thomas Nägler, *op. cit*., p. 217.
14. După cum remarcă Ioan-Aurel Pop, „primele mențiuni scrise ale românilor din Transilvania, între 1204 și 1247, sunt echivalente de fapt cu tot atâtea acte de deposedări colective de drepturi și de bunuri ale românilor în favoarea noilor stăpâni" (Ioan-Aurel Pop, *Națiunea română medievală*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p. 38).
15. „Marea invazie mongolă din 1241-1242 a provocat cea dintâi dintre marile crize care au afectat legăturile Transilvaniei cu puterea centrală, determinând în cele din urmă închegarea, în jurul instituției voievodale, a unui sistem politic cu trăsături puternic individualizate." (Ioan Marian Țiplic, *Organizarea defensivă a Transilvaniei în Evul Mediu (secolele X-XIV)*, Editura Militară, București, 2006, p. 155) Pentru o analiză mai detaliată a crizei monarhiei maghiare din a doua jumătate a secolului al XIII-lea și a repercusiunilor ei asupra Transilvaniei, v. lucrările lui Tudor Sălăgean (*Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Academia Română – Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2007, *passim*) și Gheorghe Bichicean (*Congregațiile generale în Transilvania voievodală,* Editura C.H. Beck, București, 2008, pp. 140-171).
16. Ioan-Aurel Pop, *„Din mâinile valahilor schismatici..."*, ed. cit., p. 12.
17. Cf. Ioan Marian Țiplic, *Bresle și arme în Transilvania (secolele XIV-XVI)*. Editura Militară, București, 2009, pp. 60-64.
18. Muldoon, James. "*Auctoritas*, *Potestas* and World Order", în Robert C. Figueira (ed.), *Plenitude of Power. The Doctrines and Exercise of Authority in the Middle Ages: Essays in Memory of Robert Louis Benson*, Ashgate, Hampshire, 2006, p. 129.
19. *Documente privind istoria României. Veacul XI, XII și XIII. C. Transilvania* [abreviată în articol DIR C], vol. I (1075-1250), Editura Academiei R.P.R., București, 1951, pp. 37-38.
20. Cf. Nora Berend, *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary (c. 1000 – c. 1300)*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, pp. 36-37.
21. „Paradoxal, impunerea unui duce și organizarea Transilvaniei ca ducat au creat premisele creșterii rolului voievodului, în condițiile în care ultimii regi arpadieni au fost preocupați în special de asigurarea tronului." (Ioan Marian Țiplic, *Fortificațiile medievale timpurii din Transilvania (sec. X-XII)*, ed. cit., p. 76)

Bibliography:

Berend, Nora. *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary (c. 1000 – c. 1300)*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

Bichicean, Gheorghe. *Congregațiile generale în Transilvania voievodală,* Editura C.H. Beck, București, 2008.

Karlberg, Michael. "The Power of Discourse and the Discourse of Power: Peace as Discourse Intervention", în *International Journal of Peace Studies*, Vol. 10, Nr. 1, 2005, pp. 1-25.

Koselleck, Reinhard. *Conceptele și istoriile lor. Semantica și pragmatica limbajului social-politic*, cu două contribuții ale lui Ulrike Spree și Willibald Steinmetz, traducere din limba germană de Gabriel H. Decuble și Mari Oruz, Editura Art, București, 2009.

Muldoon, James. "*Auctoritas*, *Potestas* and World Order", în Robert C. Figueira (ed.), *Plenitude of Power. The Doctrines and Exercise of Authority in the Middle Ages: Essays in Memory of Robert Louis Benson*, Ashgate, Hampshire, 2006, pp. 125-140.

Nägler, Thomas. „Transilvania între 900 și 1300", în Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. I (*Până la 1541*), Institutul Cultural Român, Cluj-Napoca, 2003, pp. 199-232.

Papacostea, Șerban. *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată și Imperiul Mongol*, Editura Enciclopedică, București, 1993.

Pop, Ioan-Aurel. *Națiunea română medievală*, Editura Enciclopedică, București, 1998.

Pop, Ioan-Aurel. *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, ediția a II-a, Editura Tribuna, Cluj-Napoca, 2003.

Pop, Ioan-Aurel. *„Din mâinile valahilor schismatici...". Românii și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII-XIV)*, Editura Litera, București, 2011.

Sălăgean, Tudor. *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Academia Română – Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2007.

Țiplic, Ioan Marian. *Organizarea defensivă a Transilvaniei în Evul Mediu (secolele X-XIV)*, Editura Militară, București, 2006.

Țiplic, Ioan Marian. *Fortificațiile medievale timpurii din Transilvania (sec. X-XII)*, Institutul European, Iași, 2007.

Țiplic, Ioan Marian. *Bresle și arme în Transilvania (secolele XIV-XVI)*. Editura Militară, București, 2009.

Van Dijk, Teun A. *Discourse and Power*, Palgrave Macmillan, New York, 2008.

*** *Documente privind istoria României. C. Transilvania* [DIR C], 6 volume (1075-1350), Editura Academiei R.P.R., București, 1951-1955.